

Herzánová Vlková, Markéta

Hudební obraznost v Janáčkových fejtonech z Lidových novin

Musicologica Brunensia. 2024, vol. 59, iss. 1, pp. 31-41

ISSN 1212-0391 (print); ISSN 2336-436X (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/MB2024-1-2>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80091>

License: [CC BY-SA 4.0 International](#)

Access Date: 12. 07. 2024

Version: 20240702

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Hudební obraznost v Janáčkových fejetonech z Lidových novin

Music-Related Figurative Language in Janáček's Feuilletons from Lidové noviny

Markéta Herzánová Vlková / marketa.vlkova@email.cz

Department of Musicology, Faculty of Arts, Masaryk University, Brno, CZ

Abstract

Leoš Janáček's feuilletons from Lidové noviny form a substantial part of his literary work. Inspired by music on several levels, they are both valuable musicological documents and original literary works. This article focuses mainly on their literary qualities, observing Janáček's music-related figurative language, particularly musical metaphors. It shows how the author combines the motifs of nature and music and how he treats the motif of a musical tone. It also demonstrates the ambiguity of musical images, which could be interpreted both literally and figuratively. Such ambiguity is presented as an efficient literary device, which connects diverse styles, themes, or locations, and thus contributes to the heterogeneity of Janáček's texts.

Key words

Leoš Janáček, feuilleton, Lidové noviny, figurative language, musical metaphor

Vedle hudební kompozice se Leoš Janáček věnoval i slovesné tvorbě. Nejznámějšími a zřejmě literárně nejambicióznějšími útvary jeho spisovatelského odkazu jsou fejetony z *Lidových novin* – 58 krátkých článků, které Janáček psal v letech 1893–1928, tedy od založení periodika až do své smrti (s prodlevami v letech 1896–1905 a 1912–1917).¹ Tyto fejetony jsou silně inspirovány hudbou, a to zejména v tematické rovině: zmiňují se o konkrétních skladbách a skladatelích, reflektují autorův skladatelský proces, zahrnují mnoho hudebněteoretických pasáží, některé obsahují také notaci hudebních úryvků nebo nápěvků mluvy. Díky tomu patří k zásadním a běžně užívaným muzikologickým pramenům. Méně zmapovaný už je vliv hudby na literární stránku fejetonů. Tento článek se snaží mezeru alespoň částečně zaplnit a přiblížit některé Janáčkovy texty skrze jejich hudební obraznost, především metaforiku.

Nejprve krátce charakterizujeme Janáčkův literární styl a dotkneme se metodologických problémů, které z něj pramení. Poté se zaměříme na roli hudby v obrazných pojmenováních, tak jak je Janáček používal ve fejetonech z *Lidových novin*. Z širokého pole Janáčkovy hudební obraznosti vybíráme dvě kategorie: vzájemně propojené motivy hudby a přírody (příčemž motivy z jedné oblasti často metaforicky pojmenovávají druhou oblast) a motiv tónu, který v Janáčkových textech nabýval řady rozličných významů.

Janáček spisovatel

Pokusy popsat Janáčka jako literáta už byly několikrát provedeny, a to z pozic literární vědy, muzikologie i lingvistiky. Zakladatelským počinem je studie Arna Nováka *Leoš Janáček spisovatel*, která poprvé vyšla v roce 1938 v rámci edice Janáčkových fejetonů z *Lidových novin*.² O dvacet let později na Nováka navázal Pavel Eisner,³ který se detailněji zaměřil na samotné texty a jejich jazykový styl. Nejkomplexnější charakteristiku Janáčkovy stylu poskytuje studie Antonína Sychry,⁴ metodologicky opřena zejména o strukturalismus Jana Mukařovského. Stylu Janáčkových fejetonů se věnují také drobné, méně ambiciózní články Jiřího Kvapila, poskládané z úzce zaměřených jazykových sond.⁵ Cenným a zatím téměř nereflektovaným příspěvkem k tématu je obsáhlá studie Františka Svejkovského *Fejeton Leoše Janáčka*, vydaná roku 1979 v New Yorku v exilovém časopise *Proměny*, v níž se originálně snoubí literárněvědný a muzikologický přístup.⁶ Z čistě literárněvědného

1 Vztah Janáčka a *Lidových novin* zpracovala Libuše Janáčková, viz JANÁČKOVÁ, Libuše. *Leoš Janáček a Lidové noviny*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2014.

2 NOVÁK, Arne. Leoš Janáček spisovatel. In JANÁČEK, Leoš. *Janáčkovy feuilletony z L. N. Jan Racek a Leoš Firkušný* (eds.). Brno: Dobročinný komitét, 1938, s. 15–21.

3 EISNER, Pavel. Janáček spisovatel. *Hudební rozhledy*, 1958, roč. 11, s. 762–765.

4 SYCHRA, Antonín. Janáčkův spisovatelský sloh. Klíč k sémantice jeho hudby. *Estetika*, 1964, roč. 1, č. 1, s. 3–30; č. 2, s. 109–125. Studie vznikla už v roce 1949, v šedesátých letech byla pouze příznivější doba pro její publikaci, viz tamtéž, č. 1, s. 3.

5 KVAPIL, Jiří. Janáček skladatel a beletrista. *Opus musicum*, 1979, roč. 11, č. 5, s. 134–137; KVAPIL, Jiří. K problému Janáčkovy literárního slohu. In *Janáčkoviana 78 a 79*. Karel Steinmetz (ed.). Ostrava: Krajské kulturní středisko, 1980, s. 102–109.

6 SVEJKOVSKÝ, František. Fejeton Leoše Janáčka. *Proměny*, 1979, roč. 16, č. 4, s. 17–46.

hlediska na Janáčkovy texty nahlíží Zdeněk Pešat⁷ a nejnovějším příspěvkem k poznání Janáčkovy jazyka je lingvistická studie Dušana Šlosara *Jazyk publicistiky Leoše Janáčka a jeho přeměny*.⁸ S výjimkou Svejkovského studie, která podrobněji zkoumá i kompozici a tematickou výstavbu některých fejetonů, se bádání o Janáčkově slovesném díle dosud zaměřovalo spíše na autorův jazykový a literární styl obecně než na konkrétní texty.

Janáčkovy psaní je zpravidla popisováno jako úsečné, významově zhuštěné, náznakovité a tčkové, s oblibou spojující nesourodé prvky. Působí improvizovaně, jako by se snažilo zachytit přítomný okamžik. Tento dojem je vytvářen mj. krátkými větami (často neslovesnými), elipsami, krátkými odstavci a tvrdými přechody mezi nimi, prováděnými téměř na způsob filmového střihu. Dokladem může být úryvek z fejetonu „*U Harabiša*“:

„Tělo na těle. Vášně tance. Vzduch byl dusivý a mokrý výpary.

Stojíme u dveří. Míhání pohybu, lepkavé v potu tváře, křik, výskot, hudců tónový vztek: bylo to jako obraz nalepený na průzračné šedi. [...]

*

To je již dávno. To bylo roku 1881.

Hospody, U Harabiša, již není...⁴⁹

Úsporné vyjadřování, hromadění vjemů a občasně přecházení do přítomného času vzbuzují ve čtenáři dojem, že se mu výjev právě odehrává před očima.

Jak upozornil Zdeněk Pešat, podstatným rysem Janáčkových textů je napětí mezi lyriismem a konkrétní věcností.¹⁰ To je zřetelné jak v jazykové, tak v obsahové rovině. Janáček střídá strohé, informativní věty a dlouhé řady metafor; poeticky popisuje přírodu, a vzápětí uvádí změřenou délku slabiky s přesností na tisícinu vteřiny. S oběma póly si pohrává například ve fejetonu *Špačiček pán*, kde komentuje metody tehdejšího výzkumu zvířecí psychologie:

„Psychologie zvířat, duše zvířecí! Paní Washburnová! Vaše metoda poznávací: ‚cesta pokusu – vystavíme zvíře – špačičekpána – různým vlivům, které můžeme volně měnit, a pozorujeme, jak se chová zvíře – třeba špačičekslečna – za různých podmínek –‘, tato vaše metoda poznávání tu asi selže.

[...]

7 PEŠAT, Zdeněk. Leoš Janáček's Feuilletons and Czech Literature. In *Acta Janáčkiana III*. Jiří Vysloužil, Eva Drlíková (eds.). Brno: Společnost Leoše Janáčka, 1988, s. 59–65.

8 ŠLOSAR, Dušan. Jazyk publicistiky Leoše Janáčka a jeho přeměny. In *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedesátinám*. Petr Karlík, Marie Krčmová (eds.). Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 63–69.

9 JANÁČEK, Leoš. „U Harabiša“. *Lidové noviny*, roč. 32, č. 601, 30. 11. 1924, ranní vydání, s. 5. Publikováno v edici JANÁČEK, Leoš. *Literární dílo (1875–1928)*. Theodora Straková, Eva Drlíková (eds.). Ř. I, sv. 1–1. Vyd. 1. Brno: Editio Janáček, 2003. s. 550. Dále jen *Literární dílo I*.

10 Viz PEŠAT, op. cit., s. 64–65. Podobnou polaritu u Janáčka registrovali i další autoři, i když ji sledovali z různých perspektiv a nazývali jinými slovy. Eisner zdůraznil protiklad mezi Janáčkovým impresionismem a jeho vědeckými tendencemi, případně mezi jeho výbušnou subjektivitou a metodickou přesností. Viz EISNER, op. cit., s. 763. Svejkovský v Janáčkově díle odhalil řadu dichotomií, mezi nimi dualitu bezprostředního pozorování a odborné analýzy, autora-pozorovatele a autora-tvůrce, případně intuice a odborného myšlení, a částečně je vysvětloval i tradicí fejetonního žánru. Viz SVEJKOVSKÝ, op. cit., s. 17, 24–26, 37.

Teď ho snad honem přiklopit a ,různým vlivům vystavit“?

*Oj, chudáček, utloukl by se o přiklop. Jeden ,vliv“ byl by zjištěn – ,dušička“ jeho by odletěla.*¹¹

Vědecká perspektiva zde přichází do lyrického fejetonu jako cizorodý, narušující prvek.

Hranice mezi uměleckými a odbornými články je přitom u Janáčka velmi mlhavá. Dichotomie poetičnosti a věcnosti od sebe odděluje spíše jednotlivé prvky uvnitř textu než texty celé: tak jako do beletristických textů pronikají odborné termíny a výsledky Janáčkových měření, přednášky a teoretické studie se málokdy obejdou bez poetických metafor nebo přirovnání.¹² I umělecky stylizovanější texty navíc zůstávají autobiografické a vyjadřují Janáčkovy skutečné názory.¹³

To se nutně propisuje do interpretace fejetonů. Když Janáček do textů vkládal hudební motivy, často není možné rozlišit, zda zachycoval reálnou zvukovou představu ve své mysli, nebo užíval uměleckou metaforu. Stejně tak nelze vždy oddělit jeho ustálené metafory, na nichž stavěl vlastní teoretické systémy, od metafor s estetickým záměrem.¹⁴ Při čtení textů proto oscilujeme mezi muzikologickou a literární perspektivou, kdy muzikologický pohled směřuje *za* texty či do jejich blízkosti, k myšlenkovým zdrojům nebo paralelám v Janáčkových odborně zaměřených člancích, kdežto literární pohled míří spíše *dovnitř* textů a předpokládá v nich zvýšenou estetickou funkci.¹⁵ Druhý, literární způsob čtení v tomto článku převažuje: texty chceme totiž číst především očima tehdejších čtenářů. Ve fejetonní rubrice *Lidových novin* čtenáři očekávali beletrizované útvary a je pravděpodobné, že hudební popisy vnímali umělecky, nezávisle na Janáčkově záměru. I ustálené obrazy a hudebněteoretický slovník, které by nijak nepřekvapily v odborné přednášce, se na ploše fejetonu stávaly příznakovými a spoluutvářely Janáčkův styl.

Většina dosavadních textů o Janáčkově spisovateli hledá vztah mezi Janáčkovou literární a hudební tvorbou, a často dokonce i osobností. Vzniká tak představa jakéhosi jednotného „janáčkovství“, projevujícího se ve všech životních i uměleckých oblastech toutéž energií. Arne Novák například o skladateli píše: „Komponoval stejně jako psal a nepsal jinak než mluvil; [...]“¹⁶ Tento postoj přetrvává i v novějších textech, objevuje se například v ediční

11 JANÁČEK, Leoš. Špačiček pán. *Lidové noviny*, roč. 32, č. 220, 1. 5. 1924, ranní vydání, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 536.

12 Na stylovou i tematickou jednotu Janáčkovu hudebněteoretického a literárního díla – a tedy obtížnost s žánrovým zařazením moha textů – upozorňuje například Miloslav Blahynka. Viz BLAHYNKA, Miloslav. Podněty Janáčkovu literárního díla pro hudební analýzu. In *Fenomén Janáček včera a dnes*. Jirí Halíř, Lucie Pelíšková, Pavel Sýkora (eds.). Vyd. 1. Brno: Konzervatoř Brno, 2006, s. 101.

13 K autobiografičnosti Janáčkových fejetonů viz např. SVEJKOVSKÝ, op. cit., s. 27.

14 Jako jedno z možných čtení takto ambivalentních textů připomeňme Pešatův koncept spontánní neliterárnosti či nestylizovanosti, která paradoxně budí dojem vysoké stylizace (tentýž rys je v textu označován slovy „spontaneous non-stylization“, „non-stylized spontaneity“, „nonstylized stylization“ a „spontaneous non-literariness“). Pešat se domníval, že Janáček neměl velké literární ambice, pouze bezprostředně zachycoval originální proud vlastních myšlenek a představ. Jazykové prostředky přitom nevybíral uvědoměle z bohatého výrazového rejstříku, ale použil ty jediné, které měl k dispozici: svůj univerzální a nestylizovaný autentický projev. Viz PEŠAT, op. cit., s. 60–61, 65. Přestože jde o extrémní tvrzení, které navíc pro čistě literární čtení fejetonů není relevantní (týká se pouze geneze textu), uvádíme ho jako ilustraci zmíněné žánrové ambiguity a také „přirozeného“ stylu Janáčkových textů, těsně navázaných na reálné inspirace z autorova života.

15 Máme na mysli v našem kulturním kontextu rozšířený strukturalistický pohled na literární dílo.

16 Viz NOVÁK, op. cit., s. 15.

předmluvě Theodory Strakové z roku 2003.¹⁷ Náš článek však nechává tuto problematiku stranou a soustředí se pouze na autorovy literární texty: jednak pro svůj omezený rozsah, jednak proto, že si všímá primárně motiviky, kdežto analogie s hudbou by se projevy spíše v oblasti jazykového stylu. Domníváme se nicméně, že srovnání s autorovými skladbami může Janáčkovu literární dílo osvětlit účinněji než případné paralely s kýmkoli z jeho literárních současníků.

Hudba a příroda

Abychom Janáčkovy postupy představili celistvěji, uvádíme v tomto oddíle nejen příklady hudební obraznosti, ale také případy opačné, kdy je hudba tématem textů a autor ji přibližuje pomocí nehudebních tropů. Tímto způsobem Janáček vzájemně provazuje motivy hudby a přírody. Zatímco hudební struktura přiřazuje přírodní obrazy a tím ji „poetizuje“, přírodu zase popisuje hudebně. Obecně známé, méně odborné hudební motivy textu většinou dodávají lyrčnost, odborná hudební terminologie do něj naopak vnáší kontrastní, „vědeckou“ rovinu; přechod mezi oběma kategoriemi však není příliš ostrý.

Přírodní motivy si Janáček vypůjčuje k popisu hudby například v článku *Moře, země*, kde z nich tvoří metafory a přirovnání. Když vzpomíná na berlínské provedení *Káti Kabanové*, tvrdí o sobě a dalších vyjmenovaných hudebnících: „[...] se skrívánkem zvoníme písničku; zlézáme gradací hory; hýříme motivy jako louka květy; akordy tvrdnou nám jako ořechy, a jindy ten shluk tónů prosvítá jak modrá mlha na horách; jak táhlá údolí pojí kraj, tak splétáme své dílo.“¹⁸

Podobně pracuje i s obrazem jarní přírody. Jaro a prodírající se život se v jeho fejetonech objevuje opakovaně – už v roce 1912 uzavírá článek *Jaro* o ptačím zpěvu slovy „jaro má svoje hesla: všechna jásají: klíčit a žít!“¹⁹ a v roce 1921 se k motivu jara vrací ve fejetonu *Stehlíček*, kde už k doslovnému významu přidává asociaci se zrodem nových myšlenek. Stehlíkův zpěv v něm vyvolává analogické představy ze světa hudby: „Slyšeli jste klovat a lámat prosté kuřátko svou skořápkou? Prožili jste vichor nových myšlenkových proudů? Strhující, ničící? Není v písni jara a mládí žádné unylosti, slabosti a měkkosti [...], je v ní živelní prudkost [...]. Každý hlásek volal jen: „Žít, jen žít!“²⁰ Pomyslnou cestu od doslovného k metaforickému významu završuje fejeton *Basta!* o festivalu ISCM v Benátkách: „A přece mám rád ty festivaly moderní hudby! Křič za jara přírodě, ať nepučí! Basta! Basta! Marně se křičí proti těm festivalům. I když se na nich ježí ostny, bodláčí, hloží; přece na nich slyším, že ve vývoji hudby to nezadržitelně pučí.“²¹ Jarní motivy zde slouží jako obraz hudebních inovací.

17 STRAKOVÁ, Theodora. Janáčkovu hudebněliterární dílo. In *Literární dílo I*, s. xx.

18 JANÁČEK, Leoš. *Moře, země*. *Lidové noviny*, roč. 34, č. 297, 13. 6. 1926, ranní vydání, s. 2. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 578–579.

19 JANÁČEK, Leoš. *Jaro*. *Večery, beletristická příloha Lidových novin*, roč. 20, č. 14, 6. 4. 1912, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 409.

20 JANÁČEK, Leoš. *Stehlíček*. *Lidové noviny*, roč. 29, č. 269, 1. 6. 1921, ranní vydání, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 474.

21 JANÁČEK, Leoš. „Basta!“ *Lidové noviny*, roč. 33, č. 558, 8. 11. 1925, ranní vydání, s. 2. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 569.

K ustáleným přírodním metaforám, které se vyskytují napříč Janáčkovými texty, patří například moře a vlny tónů nebo kořínky, jimiž jsou nápěvky mluvy či melodie srostlé s lidským vědomím – tento obraz Janáček užívá ve fejetonech *Mo-ra-va-ny! Mo-rawaan!, Nota, Ty lásky!* a *Moře, země*, stejně jako v mnoha dalších teoretických textech mimo *Lidové noviny*.

Opačným postupem je vykreslení přírody hudebními motivy. Poetický hudební slovník Janáček užívá například pro popis vody ve fejetonu *Studánky*. V něm dominují sluchové vjemy, které se ve vypravěčově myslí stávají hudbou a v textu získávají podobu hudebních metafor i notovaných nápěvků. O zvucích Demänovských jeskyní autor píše: „*Jak těm strážcům divno, budím-li jejich řeč, jejich tóny!*“²² Následně uvozuje jejich nápěvky hudebními obrazy – „*Ostražitých uší tóny*“, „*Ojíněných stalagmitů akord*“, „*Hra strun tkaných z vislých pramínků živé vody*“, „*zvoni kladívka neviditelná*“, „*zpívá si jich rytmicky*“²³ – a na závěr je nazývá „*lkavý[mí] zpěv[ny]*“²⁴. V dalších fejetonech autor tímto způsobem poetizuje zvířata, zejména ptáky. Ke stehlíkově kleci (*Stehlíček*) přiřazuje obraz harfy,²⁵ špačkovu bubnování zobáčkem (*Špačiček pán*) přirovnává ke hře na tamburínu,²⁶ zvuky kosa (*Ty lásky!*) či komára (*Basta!*) pak označuje slovem nockturno.²⁷

Kromě těchto poetických označení autor popisuje přírodu i pomocí specializovanějších termínů z hudební teorie. Do textů tím často vkládá typické napětí mezi lyrickou a věcnou polohou, na nějž upozornil Pešat. Například fejeton *Jaro* ve zpěvu kosa identifikuje „*kodu*“ a kukání kukačky charakterizuje jako „*terci[i] s tóny d a b*“²⁸ (oba případy jsou doplněny notovaným nápěvkem). Současně znějící zvuky zvířat jsou vykresleny jako vícehlasá hudební sazba (*Když ptáčci jsou spat*), v níž ptáček „*zkouší ještě své nazpívané hrdélko tryllem*“ a „*[c]vrcci po celém úbočí kladou té muzice základy prodlevou*“.²⁹ Ve fejetonu *Moře, země*, který se zabývá vztahem mírné anglické krajiny a tamního hudebního konzervatismu, je souvislost naznačena už spojením „*strnulý akord nedohledné hladiny mořské*“³⁰.

V textu *Ty lásky!* se přírodní a hudební motivy prolínají, aniž by jedna skupina metaforicky označovala druhou, a hudební struktura je zde personifikována: „*Pěnkavek utkvělý nápěvek jak by Lužánkami bloudil; ze všech konců se ožívá. Na každém keříčku zdá se být*

22 JANÁČEK, Leoš. *Studánky. Lidové noviny*, roč. 30, č. 450, 8. 9. 1922, ranní vydání, s. 11. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 510.

23 Ibid., s. 11. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 510–511.

24 Ibid.

25 Viz JANÁČEK, Leoš. *Stehlíček. Lidové noviny*, roč. 29, č. 269, 1. 6. 1921, ranní vydání, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 475.

26 Viz JANÁČEK, Leoš. „*Basta!*“ *Lidové noviny*, roč. 33, č. 558, 8. 11. 1925, ranní vydání, s. 1. JANÁČEK, Leoš. *Špačiček pán. Lidové noviny*, roč. 32, č. 220, 1. 5. 1924, ranní vydání, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 536.

27 Viz JANÁČEK, Leoš. *Ty lásky! Lidové noviny*, roč. 30, č. 192, 16. 4. 1922, ranní vydání, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 497, 566.

28 JANÁČEK, Leoš. *Jaro. Večery, beletristická příloha Lidových novin*, roč. 20, č. 14, 6. 4. 1912, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 408.

29 JANÁČEK, Leoš. *Když ptáčci jdou spat. Lidové noviny*, roč. 33, č. 369, 26. 7. 1925, ranní vydání, s. 1–2. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 562.

30 JANÁČEK, Leoš. *Moře, země. Lidové noviny*, roč. 34, č. 297, 13. 6. 1926, ranní vydání, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 576.

navěšen: *zatrhnut prvými třemi tóny; trylkem ovinut o větvičku, houpe se nitkou dlouhého intervalu v ranním ovzduší.*³¹ Personifikace hudby a spojení hudebněteoretické obraznosti s přírodními motivy jsou zřetelné také ve fejetonu *Nota*. O tónu lidového skladatele zde Janáček píše, že se spíše vyhýbá vážné hudbě a přimyká se k „pravdivější“ přírodě; je „*mokřý vodičkou bystrou i Dunajem, [...] Nevysvěřá z hlaviček not, ani z brázd pěti linek neběžít*“.³² Sloučení obou motivických oblastí vyznívá spíše hravě a čtenářům signalizuje určité literární ambice textu.

Hudba a příroda byly těsně provázány i v Janáčkově myšlení. Dokládají to autorovy hudebněteoretické texty či zápisy nápěvků mluvy, jejichž „mluvčími“ jsou mnohdy ptáci, hmyz, nebo dokonce objekty neživé přírody. Spojení obou okruhů tak samo o sobě nesvědčí o Janáčkových uměleckých intencích. Vybrané příklady však naznačují, že hudební a přírodní motivy přispívaly i k estetickým kvalitám textů, zejména když je autor hravě a zdánlivě nesourodě kombinoval nebo z nich tvořil překvapivé metafory.

Tón

Motiv tónu prostupuje mnoha Janáčkovými texty a pohybuje se na rozhraní mezi doslovným a obrazným významem. Janáček byl inspirován fyziologickou psychologií Wilhelma Wundta a pod jejím vlivem si vytvořil představu prázdné mysli, která je pro něj ideálním duševním stavem pro kompoziční práci.³³ Ve fejetonu *Ticho* tento stav charakterizuje je jako zvonění v uších, „*jemné tremolo tónů*“³⁴ v podobě akordu, a v notovém zápisu jej pak redukuje na převládající tón b³ (viz Obr. 1).

Obr. 1 Nápěvek tónu z fejetonu *Ticho*. Zdroj: JANÁČEK, Leoš. *Literární dílo (1875–1928)*. Theodora Straková, Eva Drlíková (eds.). Ř. I, sv. 1–1. Vyd. 1. Brno: Editio Janáček, 2003, s. 454.

Takový zvuk zní, když utichá proud myšlenek a mizí citové napětí; je popisován jako „*tón ticha, nečinnosti tvůrčí; lenosti, prázdnoty; únavy, zamýšlení*“ a jako „*tónová prodleva, již*

31 JANÁČEK, Leoš. Ty lásky! *Lidové noviny*, roč. 30, č. 192, 16. 4. 1922, ranní vydání, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 497.

32 JANÁČEK, Leoš. *Nota*. *Lidové noviny*, roč. 34, č. 375, 28. 7. 1926, s. 7. Publikováno v edici JANÁČEK, Leoš. *Folkloristické dílo (1886–1972)*. Jarmila Procházková, Marta Toncrová, Jiří Vysloužil (eds.). Ř. I, sv. 3–1. Brno: Editio Janáček, 2009, s. 370.

33 Viz TYRRELL, John. *Janáček. Years of a Life. Volume 2 (1914–1928). Tsar of the Forests*. London: Faber and Faber, 2007, s. 320–321.

34 JANÁČEK, Leoš. *Ticho*. *Lidové noviny*, roč. 27, č. 236, 26. 8. 1919, ranní vydání, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 454.

roztrhá a zapudí jen rozmach rodičeho se života“.³⁵ Zdrojem tohoto tónu je podle Janáčka centrální podnět, což je opět pojem převzatý z Wundtovy fyziologické psychologie.³⁶ K obdobnému duševnímu stavu Janáček odkazuje i v textu *Milieu*, do nějž taktéž zavádí motiv ticha a zamyšlení, i když už nezmiňuje tón: „V zamyšlení ztrácíte niť rytmů, již jste s přírodou svázán - - - Ticho a ustrnulý v prázdnou zrak – jsou na prahu věčnosti.“³⁷ Je pravděpodobné, že Janáček v těchto textech neusiloval primárně o poetizaci jazyka a spíše do fejetonů přenášel vědecké poznatky, jimiž se v té době zabýval (a které vkládal také do svých odborných textů). I ty však mohly přispívat k uměleckému vyznění textu, když se objevily ve fejetonní rubrice *Lidových novin*.

Podobně dvojnásobný zůstává motiv tónu i v dalších fejetonech, které mnohdy odrážejí Janáčkovy teoretické náhledy a inspiraci Wundtem. V přednášce z roku 1919 Janáček definuje motiv jako „cit doprovázený více neb méně jasnou představou nebo sjednoceným shlukem přestav“³⁸ a zdůrazňuje, že „[i] jediný tón je představou“³⁹. Snad právě takovou představu měl na mysli i ve svém Úvodním slovu k otevření konzervatoře hudby v Brně, fejetonu pocházejícím z téhož roku: „Jednodušší pěnkavčiny ‚písně lásky‘ je tón, na kterém z česna ulétá včela: [nápěvek] Nese se s ním jediným, [...]. Jediný tón, stálý, jako napíchnutý, svědčí o bedlivém pozorování, ostrážité myslí, o vědomí, plném dojmů zažitých, připamatovaných. I tebe, včelko, do konzervatoře? Neučil se u tebe Charpentier účinnu jediného tónu v Louise?“⁴⁰ I tento tón se vztahuje k mysli a může být metaforou určitého duševního stavu. Janáček tak tímž motivem na minimální ploše propojuje oblast přírody, uměleckou hudbu, hudebního provozu a psychologie. O několik vět později získává motiv tónu až panteistický význam: „Brány hudby se rozevírají: netěsná se tón jen na úzkých plochách nástrojů, žijí jeho zákony ve všem živém tvorstvu. Jeho rytmem měříme sebe i vesmír.“⁴¹ Tón se tu stává obrazem přirozenosti a pravdivosti výrazu, zahrnujícím i řeč a zvířecí zvuky, a v širším pojetí symbolem veškerého života.

Zřetelnější uměleckou funkci má motiv tónu ve smetanovském fejetonu *Tvůrčí mysl*. V počáteční pasáži jde o tón skladatelovy mysli: „Mám všechny [cesty] až na tu, po které šla

35 Ibid., s. 1. *Literární dílo I*, s. 455.

36 Centrální podnět (na rozdíl od zevnějšího podnětu) vychází zevnitř a skladatel na něj svou kompozicí reaguje. V přednášce z roku 1919 (kdy vznikl i fejeton *Ticho*) Janáček píše: „Skládání je dějem reakčním na centrální podnět.“ JANÁČEK, Leoš. *Teoretické dílo (1877–1927)*. Leoš Faltus, Svatava Přibáňová, Eva Drlíková (eds.). Ř. I, sv. 2–2. Vyd. 1. Brno: Editio Janáček, 2007–2008, s. 171. Jak upozorňuje Tiina Vainiomäki, Janáček v přednášce 25. 10. 1915 ještě užíval názvy „centrální dráždění“ nebo „centrální popud“ a až 26. 1. 1916 použil termín „centrální podnět“, který postavil do kontrastu se zevnějším podnětem. VAINIOMÄKI, Tiina. *The Musical Realism of Leoš Janáček. From Speech Melodies to a Theory of Composition*. Disertační práce [online]. University of Helsinki, Faculty of Arts, Department of Philosophy, History, Culture and Art Studies. Helsinki, 2012, s. 275. [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/36087/themusic.pdf>>. Ke komplexnějšímu vysvětlení termínu viz ibid., s. 282–284. Z Janáčkových textů ho osvětlují zejména texty vydané v druhém svazku Teoretického díla, viz JANÁČEK 2007–2008, op. cit., s. 173–191, 210–284, 321–347.

37 JANÁČEK, Leoš. *Milieu*. *Lidové noviny*, roč. 30, č. 234, 11. 5. 1922, ranní vydání, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 500.

38 JANÁČEK 2007–2008, op. cit., s. 167.

39 Ibid., s. 169.

40 JANÁČEK, Leoš. Úvodní slovo k otevření konservatoře hudby v Brně. *Lidové noviny*, roč. 27, č. 278, 7. 10. 1919, ranní vydání, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 458.

41 Ibid., s. 1. *Literární dílo I*, s. 458.

tvůrčí mysl Smetanova. [...] její tón chytá se i rachotu za peci, ladí se buchotem na dveře a skřípotek veřejí.⁴⁴² Poté se „tón“ přibližuje spíše znějící hudbě, i když neztrácí svou vazbu na cit: „Tón Smetanův našel na každém zjevu místo, / kde by zahořel, zalkal, / roztoužil se, / rozveselil, / zlobně drtil, / věštil – písni! [...] Tímto citovým širokým objetím znárodňuje se dílo Smetanova.“⁴⁴³ Slovo tón zde může být chápáno jako synekdocha, označující Smetanovo dílo jako celek.

V podobném významu autor používá výraz „tón“ ve fejetonech *Moře, země a K čemu se přiznávám*, které tematizují vztah hudby a vnějšího okolí. V prvním z nich píše: „Nic snadnějšího než tónem vystihovat bouři, hory, východ slunce – a již tou malůvkou se spokojit. Do lože prostorů, klíkatých blesků, hromující přírody rád a snadno si uléhá tón.“⁴⁴⁴ Tónem zde jednoduše označuje hudbu a zdůrazňuje její vazbu na prostředí. Druhý ze zmíněných fejetonů už popisuje širší a subjektivnější pojetí „tónu“, kterým autor zřejmě míní hudebnost jakéhokoli zvuku a spojuje ho tedy s vlastním vnímáním: „V sluchátku telefonu, [...] ano, všude zněl tón v motivu teskném v pláči, bodavém ve mstě, rvavém, strhaném v zlobě, tříštěném v hádce.“⁴⁴⁵ Po sledu přirovnání k přírodě však tón charakterizuje jako „[k]aždému hnutí myslí přilnavý – i oněmělý v svatém tichu“,⁴⁴⁶ čímž ho přibližuje psychologickému „tónu myslí“ z fejetonu *Ticho*.

Kvintový nápěvek s textem „můj tón“⁴⁴⁷ (viz Obr. 2), jímž Janáček uzavírá fejeton *Moře, země*, mohl pro Janáčka symbolizovat všechny výše uvedené významy. Objevuje se nedlouho po tvrzení „jsme děti pokroku“, referenci ke koncertům v Londýně a Berlíně a rozhovoru dvou ptáčků: „Bát se, či nebát?“ – „Nebát!“⁴⁴⁸ Tón, který „k té filosofii života přiskakuje“,⁴⁴⁹ by mohl vyjadřovat odhodlání k autorské odvaze a experimentu. Obraz však není vysvětlen a může být také pouhou hříčkou, jak jej pravděpodobně chápali i čtenáři *Lidových novin*.

Obr. 2 Notace v závěru fejetonu *Moře, země*. Zdroj: JANÁČEK 2003, op. cit., s. 579.

42 JANÁČEK, Leoš. Tvořící mysl. *Lidové noviny*, roč. 32, č. 112, 2. 3. 1924, ranní vydání, s. 2. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 531.

43 Ibid., s. 2. *Literární dílo I*, s. 532. Pomocí lomítek zde zachováváme grafické rozvržení textu v *Lidových novinách*, které prozaický text členilo do řádků a přibližovalo ho tak poezii. Jak ovšem upozorňují editoři *Literárního díla*, fejeton vyšel nejprve v *Divadelních šeptech* jako rovný, do veršů nerozčleněný text. Viz *Literární dílo I*, s. 533. Grafická úprava v *Lidových novinách*, kterou editoři zachovávají, tak může být chápána spíše jako svědectví o záměru *Lidových novin* než o Janáčkově představě.

44 JANÁČEK, Leoš. *Moře, země*. *Lidové noviny*, roč. 34, č. 297, 13. 6. 1926, ranní vydání, s. 1. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 576.

45 JANÁČEK, Leoš. *K čemu se přiznávám*. *Lidové noviny*, roč. 35, č. 78, 13. 2. 1927, ranní vydání, s. 9. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 587.

46 Ibid.

47 Viz JANÁČEK, Leoš. *Moře, země*. *Lidové noviny*, roč. 34, č. 297, 13. 6. 1926, ranní vydání, s. 2. Publikováno v edici *Literární dílo I*, s. 579.

48 Ibid.

49 Ibid.

Závěr

Vybrané sondy ukázaly, jak Janáček ve svých fejetonech pracuje s hudební obrazností. Skladatel čerpal inspiraci z vlastního života a arzenál hudebních motivů byl pro něj tím nejpřirozenějším zdrojem při utváření obrazných pojmenování, zejména metafor.

Hudební a přírodní motivy odkryly typickou heterogenitu Janáčkových textů, často založených na slučování více stylů, témat, prostředí, časových rovin nebo právě motivických oblastí. Mezi nesourodými prvky buď vzniká napětí, nebo se naopak prolínají v jednotný celek, v němž mizí jakékoli rozdělení a hierarchie. Když Janáček užívá hudební obrazy pro popis přírody, dosahuje tím obou efektů: odbornější hudební terminologie s lyricky popisovanou přírodou spíše kontrastuje, zatímco obecnější, poetičtější hudební motivy s ní často splývají.

Motiv tónu připomněl, jak nejasná hranice je v Janáčkových textech mezi doslovnou a obraznou rovinou. Janáček slyšel svět hudebně, texty pojímal autobiograficky a do fejetonů vkládal mnohdy nesrozumitelné hudebněteoretické postřehy, jimiž se zrovna zabýval. Tón se ukázal jako nosná metafora pro celou řadu skutečností, použitelná v teoretickém i uměleckém kontextu.

Tato „obojetnost“, schopnost fungovat v různých stylech a kontextech, je vlastní i mnoha dalším hudebním motivům. Zřejmě i proto je Janáček s oblibou používal a tak propojoval různorodé části textu v mnohovrstevnaté literární útvary. Právě v kombinaci rozdílných rovin – nikoli v každé z nich individuálně – se totiž nejjasněji projevovala osobitost jeho literárního díla.

Bibliography

Sources

- JANÁČEK, Leoš. Jaro. *Večery, beletristická příloha Lidových novin*, roč. 20, č. 14, 6. 4. 1912, s. 1.
- JANÁČEK, Leoš. Mo-ra-va-ny! Mo-rawaan! *Lidové noviny*, roč. 26, č. 93, 6. 4. 1918, s. 1–2.
- JANÁČEK, Leoš. Ticho. *Lidové noviny*, roč. 27, č. 236, 26. 8. 1919, ranní vydání, s. 1–2.
- JANÁČEK, Leoš. Stehlíček. *Lidové noviny*, roč. 29, č. 269, 1. 6. 1921, ranní vydání, s. 1–2.
- JANÁČEK, Leoš. Ty lásky! *Lidové noviny*, roč. 30, č. 192, 16. 4. 1922, ranní vydání, s. 1–2.
- JANÁČEK, Leoš. Milieu. *Lidové noviny*, roč. 30, č. 234, 11. 5. 1922, ranní vydání, s. 1.
- JANÁČEK, Leoš. Tvůrčí mysl. *Lidové noviny*, roč. 32, č. 112, 2. 3. 1924, ranní vydání, s. 2.
- JANÁČEK, Leoš. Špačiček pán. *Lidové noviny*, roč. 32, č. 220, 1. 5. 1924, ranní vydání, s. 1.
- JANÁČEK, Leoš. „U Harabiša“. *Lidové noviny*, roč. 32, č. 601, 30. 11. 1924, ranní vydání, s. 5.
- JANÁČEK, Leoš. Když ptáčky jdou spat. *Lidové noviny*, roč. 33, č. 369, 26. 7. 1925, ranní vydání, s. 1–2.
- JANÁČEK, Leoš. „Basta!“ *Lidové noviny*, roč. 33, č. 558, 8. 11. 1925, ranní vydání, s. 1–2.
- JANÁČEK, Leoš. Moře, země. *Lidové noviny*, roč. 34, č. 297, 13. 6. 1926, ranní vydání, s. 1–2.
- JANÁČEK, Leoš. Nota. *Lidové noviny*, roč. 34, č. 375, 28. 7. 1926, s. 7.

Literature

- BLAHYNKA, Miloslav. Podněty Janáčkova literárního díla pro hudební analýzu. In *Fenomén Janáček včera a dnes*. Jiří Halíř, Lucie Pelíšková, Pavel Sýkora (eds.). Vyd. 1. Brno: Konzervatoř Brno, 2006, s. 101–104.
- EISNER, Pavel. Janáček spisovatel. *Hudební rozhledy*, 1958, roč. 11, s. 762–765.
- JANÁČEK, Leoš. *Literární dílo (1875–1928)*. Theodora Straková, Eva Drlíková (eds.). Ř. I, sv. 1–1. Vyd. 1. Brno: Editio Janáček, 2003.
- JANÁČEK, Leoš. *Teoretické dílo (1877–1927)*. Leoš Faltus, Svatava Přibáňová, Eva Drlíková (eds.). Ř. I, sv. 2–2. Vyd. 1. Brno: Editio Janáček, 2007–2008.
- JANÁČEK, Leoš. *Folkloristické dílo (1886–1972)*. Jarmila Procházková, Marta Toncrová, Jiří Vysloužil (eds.). Ř. I, sv. 3–1. Brno: Editio Janáček, 2009.
- JANÁČKOVÁ, Libuše. *Leoš Janáček a Lidové noviny*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2014.
- KVAPIL, Jiří. Janáček skladatel a beletrista. *Opus musicum*, 1979, roč. 11, č. 5, s. 134–137.
- KVAPIL, Jiří. K problému Janáčkova literárního slohu. In *Janáčkiana 78 a 79*. Karel Steinmetz (ed.). Ostrava: Krajské kulturní středisko, 1980, s. 102–109.
- NOVÁK, Arne. Leoš Janáček spisovatel. In JANÁČEK, Leoš. *Janáčkovy feuilletony z L. N. Jan Racek a Leoš Firkušný* (eds.). Brno: Dobročinný komitét, 1938, s. 15–21.
- PEŠAT, Zdeněk. Leoš Janáček's Feuilletons and Czech Literature. In *Acta Janáčkiana III*. Jiří Vysloužil, Eva Drlíková (eds.). Brno: Společnost Leoše Janáčka, 1988, s. 59–65.
- SVEJKOVSKÝ, František. Fejeton Leoše Janáčka. *Proměny*, 1979, roč. 16, č. 4, s. 17–46.
- SYCHRA, Antonín. Janáčkův spisovatelství sloh. Klíč k sémantice jeho hudby. *Eстетika*, 1964, roč. 1, č. 1, s. 3–30; č. 2, s. 109–125.
- ŠLOSAR, Dušan. Jazyk publicistiky Leoše Janáčka a jeho přeměny. In *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám*. Petr Karlík, Marie Krčmová (eds.). Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 63–69.
- TYRRELL, John. *Janáček. Years of a Life. Volume 2 (1914–1928). Tsar of the Forests*. London: Faber and Faber, 2007.
- VAINIOMÄKI, Tiina. *The Musical Realism of Leoš Janáček. From Speech Melodies to a Theory of Composition*. Disertační práce [online]. University of Helsinki, Faculty of Arts, Department of Philosophy, History, Culture and Art Studies. Helsinki, 2012. [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/36087/themusic.pdf>>.

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

